

KONSPEKT ZAJĘĆ Z WIEDZY O KULTURZE

CZAS: 90 min.

TEMAT: Wobec końca... – kultura i sztuka modernizmu.

CEL GŁÓWNY:

- Zapoznanie uczniów z głównymi nurtami myślowymi, artystycznymi oraz przejawami życia społecznego przełomu wieku XIX i XX.

CELE OPERACYJNE:

Uczeń potrafi:

- Wskazać różne nazwy epoki.
- Omówić główne młodopolskie „izmy”.
- Wskazać i omówić przykłady artystycznych realizacji głównych nurtów modernizmu oraz wskazać cechy dla nich charakterystyczne.
- Scharakteryzować epokę na tle innych okresów historycznych, artystycznych i kulturalnych.

METODY:

- Słowne (dyskusja, wywiad).
- Oglądowe.
- Działalności praktycznej (kalambury, skojarzenia, puzzle).

FORMY PRACY:

- Zbiorowa.
- Grupowa.
- Indywidualna.

ŚRODKI DYDAKTYCZNE:.

- Prezentacja multimedialna.
- Nagrania: przykładu muzyki modernistycznej (np. G. Mahler), wykorzystania folkloru góralskiego w muzyce (np. M. Karłowicz, K. Szymanowski), kankan (J. Offenbach).

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

- Przywitanie się z uczniami i sprawdzenie obecności.
- Na przygotowanych kartkach uczniowie wypisują znane pojęcia związane z epoką, tzw. młodopolskie „izmy”. Prowadzący grupuje wskazania uczniów, krótko je omawia i zaznacza, które z nich funkcjonowały jako nazwy epoki.
- Uczniowie otrzymują puzzle. Po ułożeniu grupy (2-4 osobowe) omawiają obraz, który ułożyły. Reprodukcje przedstawiają różne realizacje tematu wsi w sztuce. Dyskusja kierowana: O czym świadczy zainteresowanie artystów wsią? Czy w kulturze takie orientacje są nowością? Podczas wykonania zadania można zaprezentować uczniom przykład wykorzystania motywów folklorystycznych w muzyce klasycznej (np. utwory Karłowicza lub Szymanowskiego).
- Miniwykład. Prezentacja kolejnych tematów. Uczniowie biorą czynny udział w dyskusji. Prowadzący zadaje pytania, np. Jak wg was wyglądało życie młodopolskiego artysty? Z czego to wynikało i czy takie życie służyło sztuce? Czy obecnie mit *famme fatale* jest żywy w kulturze? Ewentualnie prowadzący może wybrać jeden temat i przeprowadzić debatę, w której strony będą musiały obronić jakąś tezę. Uczniowie w grupach przygotowują argumenty, a następnie na forum prezentują swoje zdanie. Grupa przeciwna przedstawia kontrargumenty. Nad całością czuwa trzyosobowe kolegium dobrej dyskusji oraz strażnik czasu (aby nie przekraczać ustalonego czasu na wypowiedź). Po kolejnych tematach można przeplatać tok lekcji nagraniami: np. Kankan Offenbacha lub symfonie Mahlera, obrazki impresjonistyczne Griega.
- Po prezentacji uczniowie losują jeden przedmiot (związany z jakimś nurtem, np. kawa, zielony balonik, parzenicę itp.) Zadaniem uczniów jest napisanie humorystycznej notatki encyklopedycznej, w której uzasadnią, że wylosowany przedmiot był niezwykle ważny dla kultury, sztuki lub światopoglądu ludzi epoki.
- Uczniowie odczytują notatki.
- Na zakończenie (ew. na początek drugiej jednostki lekcyjnej) można przeprowadzić grę w kalambury. Uczniowie losują hasła (kołtun, *famme fatale*, chłopomania, Jama Michalika, Padlina etc.). Ich zadaniem jest przedstawienie hasła gestem lub rysunkiem reszcie klasy.
- Pożegnanie z uczniami.

Z a ł ą c z n i k :

Nazwy epoki:

Epoka dostała tyle imion, co żadna wcześniejsza. Każda jednak eksponuje inną wartość znaczeniową. I tak:

- Fin de siècle – akcentuje pesymistyczną wizję końca wieku;
- Modernizm – zaznacza „nowoczesną” sztukę artystów końca wieku, odrzucenie tradycji, wartości poprzedników;
- Dekadentyzm – oznacza schyłkowość, poczucie bierności i niemocy wobec nadchodzącego końca wieku;
- Neoromantyzm – podkreśla duchowe i ideowe pokrewieństwo epoki z romantyzmem;
- Symbolizm – eksponuje nurt w sztuce, literaturze, który posługuje się symbolem;
- Impresjonizm – dotyczy estetyki i metody twórczej, jaką stosowali młodopolscy artyści. Dążyli do uchwycenia wrażenia, momentu subiektywnego postrzegania świata.
- Młoda Polska – na wzór innych krajów; taka bowiem zapanowała moda, by ideologię młodego pokolenia nazywać – Młodą Europą.

Ludomania:

Moda na fascynację folklorem, wsią jest charakterystyczna dla modernizmu. Wieś w literaturze, na płótnach malarzy, małżeństwa inteligencji z chłopami. Tradycje te wywodzą się z romantycznej fascynacji ludem, jego wierzeniami, obyczajami i specyficzną moralnością. W wydaniu młodopolskim fascynacje te owocowały przekonaniem o wyjątkowej randze chłopstwa, wartości ludowej kultury, która przechowywała najcenniejsze cechy narodowe; zachwytem nad tężyzną biologiczną ludu i jego prawością moralną, nieskażoną zepsuciem wielkich miast. Artyści widzieli w chłopach duchowych spadkobierców legendarnego króla Piasta, przypisywali im wielkie znaczenie w przyszłym, wolnym narodzie. W praktyce ludomania przybierała formy „bratania się z ludem”, np.: demonstracyjnych ożenków z chłopkami (Włodzimierz Tetmajer, Lucjan Rydel, Stanisław Wyspiański), przenoszeniem się na wieś z wielkich miast (Jan Kasprówicz).

W sztuce ludomania przybiera różną postać. „Wesele” Stanisława Wyspiańskiego poddaje pod dyskusję zagadnienie ludomanii. Choć zachwyty strojem, obyczajem, „potęgą chłopca” jest w tym utworze wyeksponowany, to przecież poza poety zafascynowanego wsią, jego szczerość staje pod znakiem zapytania. „Wiejska chata rozśpiewana” i pobratanie wsi z miastem jest zresztą wielką metaforą, pretekstem do poruszenia innych tematów.

Inny przykład to nagrodzona Noblem Reymontowska epopeja – „Chłopi”. Reymont prezentuje zarówno związek natury z trybem życia, obyczajem, ale sięga także w głąb psychiki chłopskiej.

Poetycki cykl „Z chałupy” Kasprowicza rejestruje szereg przykładów chłopskiej nędzy.

Młoda Polska tatrzańska:

W okresie Młodej Polski głównymi ośrodkami kultury był Kraków i Lwów (dzięki autonomii galicyjskiej) oraz Zakopane. Podhale, Tatry i leżące u ich stóp Zakopane stały się w okresie Młodej Polski terenem masowo odwiedzanym przez przedstawicieli środowisk artystycznych wszystkich trzech zaborów. Zakopane zostało odkryte jako miejscowość o wielkich walorach klimatycznych i leczniczych przez lekarza Tytusa Chałbińskiego w roku 1873. W ślad za pierwszymi letnikami pod koniec XIX wieku zaczęli tu przybywać pisarze i artyści, poszukujący kontaktu z naturą nieskażoną przez cywilizację wielkich miast. Co prawda przyjeżdżali tu już chętnie pozytywiści (wielbicielem Zakopanego był m.in. H. Sienkiewicz). Wielkie zasługi w popularyzacji miejscowości należy przypisywać Stanisławowi Witkiewiczowi. Osiedlił się on w Zakopanem w roku 1890. Zafascynowany Tatrami i Podhalem swoje pasje artystyczne poświęcił propagowaniu „idei tatrzańskiej”. Wydał cykl opowiadań i reportaży „Na przełęczy” i „Z Tatr”. Stworzył architektoniczny styl zakopiański, charakterystyczny dla budownictwa góralskiego. Na stałe w Zakopanem zamieszkali: Witkiewicz, Kasprowicz, inni z pasją uprawiali taternictwo (K. Tetmajer, T. Boy-Żeleński, M. Karłowicz). Fascynacja Zakopanem była tak wielka, że Boy żartobliwie podzielił sztukę Młodej Polski na szatańską (spod znaku Przybyszewskiego) i tatrzańską.

Dekadentyzm:

Postawa ukształtowana przez cyganerię artystyczną ostatniego 20-lecia XIX w., przejawiająca się w twórczości wielu modernistów. Sam termin w odniesieniu do literatury XIX-wiecznej po raz pierwszy został użyty przez francuskiego poetę Theophile'a Gautiera a stał się popularny m.in. dzięki wydawanemu od 1886 r. Pismu „Decadent”.

Początkowo termin ten oznaczał tendencje występujące w poezji symbolistów. Używany był także jako nazwa prądu oznaczająca ich twórczość. W Polsce zjawisko to zostało zauważone w latach 80-tych XIX w. W licznych artykułach prasowych i stało się głównym wyznacznikiem uczuciowości modernistów.

Schyłek stulecia sprzyjał myśleniu o schyłku kultury. Poczucie niestabilności zaczęło prowokować niepokojące nastroje o to jakie będzie następne stulecie i co przyniesie ludzkości a szczególnie artystom. Schyłkowcy jak ich często zwano usiłowali określić swoje uczucia odwołując się często do filozofii Arthura Schopenhauera. Pojawiły się pierwsze objawy melancholii, mającej odtąd definiować postawę dekadenta. Niezrozumiani przez starsze pokolenie i zbuntowani przeciwko utartym konwenansom epoki, dekadenci manifestowali swoją odmienność wobec mieszczańskiego społeczeństwa, którym pogardzali ale też często czuli się wobec niego bezradni.

Po odrzuceniu powszechnie przyjętych wartości życie dekadentów miała wypełnić tylko sztuka, która nie podlegała żadnemu wartościowaniu, a służyła tylko kontemplacji.

Ona to właśnie w całości wypełniła życie bohatera książki napisanej przez francuskiego pisarza Jorisa Karla Huysmansa „Na wspak” utworu uznanego za programowe dzieło „schyłkowców”.

Cyganeria artystyczna:

Najbardziej znaną cyganerią przełomu XIX i XX w. Było paryskie środowisko artystyczne, które za swoją siedzibę obrało wzgórze Montmartre, a szczególnie liczne tanie restauracje, kawiarnie i kabarety. Tam właśnie można było spotkać najślynniejszych malarzy impresjonistów, znanych aktorów, przyszłych poetów-symbolistów.

Paryskie środowisko stało się wzorem dla młodopolskiej cyganerii. Jednak podobne paryskiemu skupiska artystów istniały również w innych krajach Europy. Polacy np.

dobrze znali kręgi cyganerii berlińskiej gdzie w słynnej winiarni Zum schwarzen Ferkel spotykali się przedstawiciele niemiecko-skandynawskiej bohemy np. August Strindberg i Edvard Munch. Stamtąd też przybył w 1898 do Krakowa Stanisław Przybyszewski, który stał się twórcą rodzimej cyganerii. Nie była to jednak grupa artystyczna Krakowa. Każde środowisko: aktorzy, literaci, malarze miało swoje ulubione miejsca. Najpopularniejszym z nich była istniejąca do dziś „Cukiernia Lwowska” Jana Apolinarego Michalika, mieszcząca się przy ulicy Floriańskiej w Krakowie. W słynnej jamie spotykali się głównie malarze tam też narodził się pomysł założenia kabaretu Zielony Balonik, do którego teksty pisywał min. Tadeusz Boy-Żeleński.

Członkowie cyganerii artystycznych przełomu XIX i XX w. Mięli swoje nieodzowne atrybuty, do których należały rozwiana peleryna i nieco podniszczony kapelusz, byli kojarzeni głównie z postawą dekadenta i nocami spędzonymi w kawiarniach przy kieliszku absyntu i filiżance mocnej kawy. Tak też uwieczniali ich na swoich płótnach Henri de Toulouse-Lautrec czy Edgar Degas a w Polsce m.in. Wojciech Weiss. Bohaterami powieści młodopolskich stawali się często poeci, rzeźbiarze, malarze oraz ich modelki.

Artysta młodopolski:

Na przełomie wieków pojawił się nowy dla polskiej kultury typ artysty, odległego zarówno od romantycznego wieszca jak i od pozytywistycznego nauczyciela. Ci, którzy pragnęli radykalnego zerwania z tradycyjnie pojmowaną rolą twórcy, uznali, że każde dzieło, które niesie ze sobą przesłanie moralne bądź społeczne jest tylko namiastką prawdziwej sztuki.

Stanisław Przybyszewski pisał: „Sztuka nie ma żadnego celu bo jest celem samym w sobie jest absolutem bo jest odbiciem absolutu –duszy. Służyć powinna zatem czystemu pięknu czyli być jedynie sztuką dla sztuki”. Artysta stał się więc kapłanem, który często ukrywał się w młodopolskiej poezji pod postacią białego łabędzia, ptaka królewskiego, dumnego i pewnego siebie, ale też samotnego i izolowanego od reszty społeczeństwa..

Młodopolski artysta był gotów mierzyć się z samym Bogiem, kreować nowe światy, sięgać do najgłębszych pokładów ludzkiej świadomości i wyobraźni. Zarazem szybko degradowany był do ofiary własnych przekonań i konwenansów społecznych, którym usiłował się przeciwstawiać.

Artyści, którzy uważali się za wybrańców sztuki żyli w hermetycznym świecie cyganerii, tworzonej przez grupy literatów, malarzy, aktorów i muzyków. Powszechnie jednak dla drobnomieszczańskiego społeczeństwa byli wyrzutkami, alkoholikami, bywalcami podejrzanych miejsc, często niszczeni przez używki zmagającymi się z chorobami psychicznymi i często kończący życie śmiercią samobójczą.

Młoda Polska to także rozkwit krakowskiego teatru min. dzięki takim postaciom jak: Tadeusz Pawlikowski, Józef Kotarbiński i Ludwik Solski. Znakomicie rozwijały się także sztuki plastyczne a to dzięki wybitnym wykładowcom krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych min. Stanisław Wyspiański, Jan Stanisławski, Jacek Malczewski, Józef Mehoffer, Włodzimierz Tetmajer.

Temat artysty młodopolskiego często był wykorzystywany w literaturze tego okresu. Za najlepszą powieść młodopolską uważa się książkę Wacława Barenta „Próchno”, w której autor dokonał licznych analiz i demaskacyjnych interpretacji modernistycznych mitów życia cyganerii artystycznej.

Kobieta młodopolska:

Romantyczna i pozytywistyczna literatura utrwaliły obraz Polki poświęcającej się dla dobra ojczyzny i społeczeństwa, strażniczki obyczajów wolnej od uniesień i namiętności. Już jednak po powstaniu styczniowym zaczął się rodzić nowy wizerunek kobiety, pragnącej udziału w wydarzeniach politycznych kraju, żądającej równouprawnienia.

Emancypacja wiązała się także ze zmianami w sferze uczuć i erotyki. W młodopolskiej literaturze można odnaleźć co najmniej kilka typów kobiet a mianowicie emancypantki do których należały m.in. Maria Konopnicka i Eliza Orzeszkowa, które zdecydowały się porzucić mężów i żyć samodzielnie. Orzeszkowa stanęła też na czele pierwszego zjazdu Organizacji Kobiet Polskich w Warszawie (1907).

Przeciwieństwem feministek były kobiety w typie Pani Dulskiej z dramatu Gabrieli Zapolskiej, których świat zaczynał się i kończył na swojej rodzinie hołdującej drobnomieszczańskim tradycjom.

Najbardziej jednak intrygował wizerunek *femme fatale* czyli kobiety fatalnej, tajemniczej i zmysłowej jak postać Racheli z Wesela która jednocześnie była nieosiągalna i niebezpieczna dla mężczyzny, który by jej zapragnął.

Kobiety młodopolskie zaczęły kusić mężczyzn, prowokować i wabić. Demoniczne, niszczycielskie wizje rodzą kobiety demony, wampiry, modliszki. Prawdziwą karierę zrobiły na przełomie wieków postaci kobiet biblijnych-Ewa i Judyta, jawnogrzesznica Magdalena,

a przede wszystkim Salome, która w wirującym tańcu przed tronem Heroda zażądała głowy Jana Chrzciciela. Temat ten powracał w literaturze i sztuce.

Postaci kobiece chętnie ukrywano pod symbolami kwiatów (lilia, mak, róża), ale także mitologicznego Sfinksa utożsamianego z tajemnicą i niedopowiedzeniem.

Oprócz tych wszystkich wyrafinowanych wyobrażeń kobiet w malarstwie i literaturze równie często pojawiały się proste dziewczęta z ludu i piękne dziewczyny góralskie. Malowali je m.in. Stanisław Wyspiański i Włodzimierz Tetmajer. Podobnie w literaturze czego przykładem mogą być *Listy Hanusi* pisane gwara górska przez Kazimierza Przerwę-Tetmajera

Sztuka modernizmu:

Secesja wyrosła na gruncie rozważań teoretycznych, zaczerpniętych głównie z pism angielskiego teoretyka sztuki Johna Ruskina i z ruchu protestu artystów w stosunku do sztuki akademickiej XIX wieku. Podstawowe cechy sztuki secesyjnej to: dekoracyjność, stylizacja, asymetria, płynne, faliste linie, swobodne układy kompozycyjne, abstrakcyjna i roślinna ornamentyka, płaszczyznowość i linearyzm, subtelna pastelowa kolorystyka. Inspiracje czerpano najczęściej z motywów kwiatowych (pąk symbolizował coś jeszcze nienarodzonego, coś oczekiwanego), także motywów ozdobnego ptactwa (pawie), słonecznika (światło, słońce). Istotą secesji stanowiło dążenie do stylowej jedności sztuki dzięki integracji rzemiosła artystycznego, architektury, architektury wnętrz, malarstwa, rzeźby i grafiki. Sztuka secesyjna nie była ceniona na początku ubiegłego stulecia, często nazywano ją kiczem. Dzisiejsze czasy przyniosły przewartościowanie tego pojęcia, a wraz z nim stosunek do secesji uległ zmianie. Był to styl krótkotrwały, podobnie jak te, które go poprzedziły i te które po nim nadeszły, ale wniósł on istotny wkład w rozwój sztuki nowoczesnej, ponieważ jako pierwszy wprowadził projektowanie przedmiotów użytkowych w krąg zainteresowania artystów, a nie rzemieślników. Tworzenie pięknych przedmiotów dla odbiorców spoza kręgu elity stało się ważnym zadaniem artysty. Mecenasem sztuki miał zostać zwykły obywatel - zadanie do jakiego nie

udało się przybliżyć w tamtym okresie. Głównie dlatego, że w projektowanych wówczas przedmiotach nie dość uwzględniano stronę technologiczną, artyści byli wrogo nastawieni do masowej produkcji przemysłowej (a poza tym względnie tania produkcja przemysłowa miała się dopiero narodzić wraz z wynalazkiem taśmy produkcyjnej). Sztuka była wciąż zjawiskiem elitarnym, także dlatego, że kapryśne, indywidualne formy tworzono nie ze względu na funkcjonalność (pojęcie jeszcze nie istniało), lecz z przyczyn subiektywnych i czysto estetycznych. Artyści w okresie secesji kontynuowali rozpoczętą w XIX wieku walkę o własną wolność twórczą, nie mieli ambicji przebudowania otoczenia zwykłego człowieka, tak jak to zaczęło się dziać w najbliższej przyszłości, w czasach art déco. Głównym secesyjnym architektem w Hiszpanii był Katalończyk Antoni Gaudí - architekt budujący przede wszystkim w Barcelonie kamienice czynszowe o niebywałych, bogatych, bajkowych formach. Dziełem jego życia jest jednak - nadal niedokończony - zadziwiający kościół Sagrada Família. W Nancy w Lotaryngii istnieje wielki kompleks zabudowy secesyjnej w lokalnym odcieniu Art nouveau, w tym zarówno budownictwo mieszkaniowe, jak i przemysłowe. W Nancy powstała École de Nancy (Szkoła z Nancy - ruch artystyczny lokalnej odmiany secesji). Nancy było już wcześniej stolicą szkła artystycznego, w okresie Art nouveau działał tu m.in. Émil Gallé i wielu Francuzów, którzy masowo się tu osiedlali, żeby nadać miastu i regionowi francuski charakter (Alzacja i Lotaryngia przechodziły bowiem złożone dzieje). W Paryżu od lat 90. XIX wieku budowano metro, a w okresie secesji powstały słynne żeliwne ozdoby przy wejściach na stacje, autorstwa Hectora Guimarda. W roku 1900 odbyła się w Paryżu Wystawa Światowa, której głównym tematem była secesja.